

דבורה ברנשטיין. נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית.
ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2008. 322 עמודים

תמי רזי*

עיתוי הופעתו של הספר נשים בשוליים, בפתח חגיגות המאה להיווסדה של העיר העברית הראשונה, מעיד על ההבשלה ארוכת השנים שנדרשה, ככל הנראה, כדי להישיר מבט מפוכח, נוקב ואמיץ כל-כך אל עבר ההיסטוריה של תל אביב, ולמעשה, אל עבר היישוב בכללותו, כפי שעושה זאת דבורה ברנשטיין בספרה האחרון. ההתבוננות בשוליה הרחבים של החברה העירונית בשנות המנדט, במשפחות שכרעו תחת נטל הקיום, במהגרות שנאבקו מרות לשרוד לבד או עם ילדיהן בעיר הגדולה, בנשים שפנו לעיסוק בזנות בשל מצוקה כלכלית או נפשית, התבוננות זו חושפת את מציאות החיים המורכבת של חלקים נרחבים מן החברה היהודית בפלשתינה המנדטורית, אשר נותרה במידה רבה סמויה מעיני המחקר עד כה.

נדמה כי בספרה החדש נענתה ברנשטיין לקריאת התיגר אשר היא עצמה ניסחה במאמרה המקיף על ההיסטוריוגרפיה הישראלית, שפורסם לפני כעשור בסוציולוגיה ישראלית (ברנשטיין, 1999). במאמר זה היא שרטטה באורח ביקורתי את המגמות הרווחות, כמו גם את אלה החדשות, בחקר החברה הישראלית בכלל ובחקר ההתיישבות היהודית עד להקמת המדינה בפרט. לטענתה התאפיינו המחקר של עבר היישוב בהתמקדות בנקודת המבט של המרכז, של האליטות ושל מוסדות ההנהגה והגותה, בין אם היה זה המחקר ההיסטורי הממסדי ובין אם היה זה המחקר ההיסטורי הביקורתי, שנטה אף הוא להתמקד באליטה, גם אם במטרה להצליף בה. בעשור שחלף מאז פרסום המאמר נכתבו מחקרים רבים בתחומי ההיסטוריה של היישוב, שתרמו להרחבה משמעותית של נקודות המבט ושל נושאי הדיון, והמייצגים מגמות חדשות בחקר תולדות היישוב, בפרט בתקופת המנדט, כגון כתיבה של היסטוריה מקומית, היסטוריה ומשפט, ועוד.² עם זאת, וכפי שמציינת ברנשטיין עצמה בפתח ספרה הנוכחי ביחס למחקרים על תל אביב, ברבים מן המחקרים החדשים, ולא רק באלה העוסקים בתל אביב, נקודת המבט נותרה זו של המשתייכים אל המרכז או באופן נרחב יותר של אלה הממוקמים בתוך גבולות הקולקטיב היהודי הנורמטיבי. ספרה של ברנשטיין מסיט במלואו את המבט מן המרכז אל השוליים של החברה העירונית, ומפרספקטיבה זו בוחן את מכלול פניו של היישוב היהודי העירוני המתגבש בפלשתינה. הסתת נקודת המבט מן המרכז אל השוליים ומלמעלה למטה, במיטב המסורת ארוכת השנים והפוררה של ההיסטוריה החברתית, מדגישה ביתר שאת את דלותו של ענף זה של ההיסטוריה במחוזותינו. במאמרה מ-1999 ניסתה ברנשטיין להציע הסבר אפשרי להיעדרה של ההיסטוריה החברתית מחקר

* בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר

1 חשוב מאוד לציין כי תחום המחקר המגדרי של תולדות היישוב והציונות התפתח כבר למן שנות השמונים של המאה ה-20, עם מחקריה החלוציים של ברנשטיין עצמה, לצד מחקריהן של מרגלית שילה, דפנה ירעאלי וסלביה פוגל-ביזאוי, מחקרים שהייתה להם תרומה משמעותית להרחבת נקודת המבט ביחס לחברה היישובית ואשר במידה רבה סללו את הדרך לגישות המחקריות החדשות.

העבר של היישוב וייחסה זאת למרכזיותו של הממד הפוליטי בחברה הישראלית (שם, עמ' 45). ייתכן כי הסבר נוסף טמון בנטייה לראות את הייחודי בלבד בסיפור ההתיישבות היהודי בפלשתינה ובקושי לבחון תופעה זו בהקשר השוואתי, החיוני להבנה של תהליכים חברתיים ומשברים נטולי הילה של הרואיות לאומית; ואכן, ספרה של ברנשטיין משופע בדיונים השוואתיים בחברות הגירה אחרות, בשלטון קולוניאלי ובמצבי לימינליות מגדרית.

ציר השוליות, שסביבו נסב ספר זה, חושף בהקשרים שונים את ממדיהם הנרחבים של השוליים העירוניים בשנות המנדט, את סיפור חייהן הנפתל של מי שמצאו עצמן מחוץ לגבולותיה של החברה המהוגנת, את הניסיונות העיקשים להעמיד קווי גבול ברורים ויציבים בין המרכז לבין השוליים ואת היעדר האפשרות ליצור חיץ חד־משמעי ביניהם. התזה המוצעת בספר זה, אם כן, היא כי החברה היהודית הלאומית בפלשתינה, כפי שהיא התגבשה בשנות המנדט בריכוז העירוני הגדול ביותר שלה,¹ נמצאה בתהליך מתמיד של סימון ושל התוויה של גבולות הקולקטיב החדש, סימון שהיה בה בעת מרחבי וסימבולי. הקרבה בין הציבורים שנמצאו משני עברי הגבול יצרה נקודות מפגש וחיכוך שערערו את התיחום הברור לכאורה בין מרכז לשוליים. במרכזה של תזה זו ניצבת טענתה של ברנשטיין כי תהליך טשטוש הגבולות וערעורם היה ממוגדר באופן מובהק. משום כך במוקד הספר ניצבות הנשים שנמצאו בשולי החברה העירונית, נשים שננטשו בידי בעליהן אך בעיקר נשים שעסקו בזנות, שכן הזנות בתל אביב בשנות המנדט גילמה את הציר המרכזי שסביבו נסבו המפגשים הממשיים והמדומיינים בין לאומיות, מיניות, נורמות קהילתיות ודתיות, כמו גם המפגש החקיקתי אך גם הגופני מאוד בין השלטון הקולוניאלי לבין ילידיו.

באמצעות שימוש במגוון רחב מאוד של מקורות ראשוניים – כגון פרוטוקולים של בתי משפט, פקודות מנדטוריות, פסקי דין, תכתובות של רשויות עירוניות, מסמכים של הרבנות, עיתונות פופולרית ומחקרים סטטיסטיים מתקופת המנדט – מצליחה ברנשטיין לשרטט תמונה רחבת יריעה ומורכבת של מכלול הכוחות שפעלו במרחב העירוני, בפרט באזורי הקפס ובקווי התפר שבין המרכז לשוליים. מתודות המחקר המגוונות שננקטו בספר, הכוללות ניתוח שיח וניתוח נרטיבי לצד עיבוד וניתוח נתונים סטטיסטיים, מאפשרות למחברת בה בעת לשחזר את השיח שהבנה את הגבולות בין המרכז לשוליים, אך גם לשמוע את קולן של הנשים האילמות עד כה, שמצאו עצמן מחוץ לגבולות הקולקטיב המתהווה. שכן המחויבות של ברנשטיין לכתובה של היסטוריה המשוחררת מצלו הכבד של הנרטיב ההרואי הלאומי, שבו יש מקום רק למי שיישרו קו עם הנורמות הנוקשות של המהפכה הצינונית, מובילה אותה לחשוף את סיפוריהן ואת נקודת מבטן של מי שנדחקו בשל המגדר שלהן ונסיבות חייהן מחוץ לחברה ומחוץ לסיפור הלאומי, ונמצאו במצב של שוליות כפולה ואף משולשת.²

קורותיהן של הדמויות הרבות המאכלסות ספר זה חושפים את מלוא משמעותה של היותה של החברה העירונית בתל אביב חברת הגירה ענייה, הנאבקת על קיומה. ערעורם

1 למעשה למן שלהי שנות השלושים מדובר בריכוז הגבוה ביותר של האוכלוסייה היהודית בכלל, ולמעלה משליש מתושביה היהודים של פלשתינה התגוררו בתל אביב ובשכונות הגבול שלה.

2 המושג של שוליות כפולה בהקשר של נשים ביישוב לקוח ממאמרה החשוב של חנה הרצוג על ארגוני הנשים בחוגים האזרחיים, שבו טענה כי נשים עירוניות סבלו משוליות כפולה: הן משום שהשתייכו לחוגים האזרחיים העירוניים שנוצחו בהיסטוריוגרפיה של היישוב והצינונית, הן משום היותן נשים, שהודרו ממוקדי הכוח בחברה היישובית, כמו גם מן המחקר ההיסטורי. ראו הרצוג (1994).

של נורמות קהילתיות ושל ערכים מסורתיים ומשברים אישיים ומשפחתיים על רקע של אי יציבות כלכלית – כל אלה הם מאפיינים מובהקים של חברות הגירה בעידן המודרני. זו למעשה התובנה המרכזית של ספר זה, שיש לה השלכות היסטוריוגרפיות חשובות מאוד על כל המחקר ההיסטורי של תקופת היישוב החדש בכלל, ושל תקופת המנדט בפרט. שכן, באופן מפתיע מאוד, למעט מחקרים בודדים, ההיסטוריוגרפיה של היישוב ושל הציונות כמעט שלא עסקה בסוגיה המתבקשת כל כך של חקר היישוב היהודי החדש בפלשתינה מן הפרספקטיבה של ההגירה. השימוש במינוח "עלייה" כדי לסמן את אופייה הייחודי של הגירת היהודים בהקשר לאומי-ציוני, יכול להסביר ולו באופן חלקי את הקושי לראות את התופעה בהקשר הרחב וההשוואתי, מגמה הבולטת גם בסוגיות אחרות הנידונות במחקר. כפי שכותבת דבורה ברנשטיין בדברי הסיכום לספר:

חברה של עולים, כפי שמקובל לייחס ליישוב, היא חברה של הגשמה, של יצירה, חברה אחידה במידה רבה. בניגוד לה חברת מהגרים... היא חברה מורכבת ומגוונת... הגירה מלווה בקשיים, במצוקות, בהתנתקות ובניסיונות התחברות, בכדידות ובניכור, וגם בהצלחות ובהישגים (עמ' 299).

מקורות

ברנשטיין, ד' (1999). מה שלא רואים משם לא רואים מכאן: היבטים ותובנות בהיסטוריוגרפיה הישראלית. סוציולוגיה ישראלית, (1), 23-50.
 הרצוג, ח' (1994). ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של היישוב. קתדרה, 70, 111-133.